

List Svätého Otca Františka

O úlohe literatúry vo formácii

1. Pôvodne som napísal názov odkazujúci ku kňazskej formácii, ale potom som si uvedomil, že podobne to platí aj pre formáciu všetkých pastoračných pracovníkov a tiež pre každého kresťana. Mám na mysli význam čítania románov a poézie pre cestu osobného dozrievania.

2. Často sa stáva, že v prázdninovej nude, horúčave a osamelosti niektorých vyľudnených štvrtí sa nájdenie dobrej knihy na čítanie stáva oázou, ktorá nás vzdľahuje od inej voľby, ktorá by pre nás nemusela byť dobrá. Neraz prichádzajú aj chvíle únavy, hnevu, sklamaní, neúspechu, a ak sa nám ani v modlitbe nepodarí nájsť pokoj duše, dobrá kniha nám pomôže aspoň prečkať búrku, pokiaľ sa nám podarí získať trochu viac vnútornej rovnováhy. A možno nám čítanie otvorí nové vnútorné priestory, ktoré nám pomôžu vyhnúť sa uzavretosti, keď sme neúprosne uväznení v určitých obsedantných myšlienkach. To bola častá skúsenosť v dobe pred všadeprítomnými médiami, sociálnymi sieťami, mobilnými telefónmi a inými zariadeniami a tí, ktorí to zažili, vedia, o čom hovorím. No nejde o niečo prekonané.

3. Na rozdiel od audiovizuálnych médií, v ktorých ide o ucelenejší produkt, pričom priestor a čas na „obohatenie“ príbehu alebo jeho interpretáciu sú zvyčajne obmedzené, pri čítaní knihy je čitateľ oveľa aktívnejší. Dielo istým spôsobom prepisuje, rozvíja ho svojou predstavivosťou, vytvára nový svet, využíva svoje schopnosti, pamäť, sny, vlastný príbeh plný drámy a symboliky, a tak vzniká úplne iné dielo, než aké chcel autor napísať. Literárne dielo je teda živým a stále plodným textom, ktorý dokáže znovu prehovoriť mnohými spôsobmi a vytvoriť s každým čitateľom, s ktorým sa stretne, originálnu syntézu. Pri čítaní je čitateľ obohatený tým, čo dostáva od autora, a to mu zároveň umožňuje rozvinúť bohatstvo vlastnej osoby, takže každé nové prečítané dielo obnovuje a rozširuje jeho osobný svet.

4. Preto veľmi pozitívne hodnotím skutočnosť, že aspoň v niektorých seminároch už prekonali posadnutosť obrazovkami – a jedovatými, povrchnými a násilnými falošnými správami (*fake news*) – a venujú čas literatúre, chvíľam pokojného a slobodného čítania, rozhovorom o nových či starých knihách, ktoré nám stále veľa hovoria. Vo všeobecnosti však treba s poľutovaním konštatovať, že vo formačnom procese zameranom na prípravu na kňazstvo sa v súčasnosti nevenuje dostatočná pozornosť literatúre. Považuje sa totiž často za formu zábavy, teda za menej významný prejav kultúry, ktorý nepatrí na cestu formačnej prípravy, a teda do konkrétnej pastoračnej skúsenosti budúcich kňazov. Až na malé výnimky sa

venovanie literatúre považuje za niečo nepodstatné. V tejto súvislosti by som chcel konštatovať, že to nie je správny prístup. Stojí na počiatku istej formy vážneho intelektuálneho a duchovného ochudobnenia budúcich kňazov, ktorí sú tým pripravení o privilegovaný prístup k jadrú ľudskej kultúry, presnejšie k jadrú ľudskej bytosti prostredníctvom literatúry.

5. Týmto listom chcem ponúknuť radikálnu zmenu v procese formácie kandidátov na kňazstvo, pokiaľ ide o to, akú veľkú pozornosť venovať literatúre. V tomto ohľade považujem za veľmi výstižné vyjadrenie istého teológa:

„Literatúra [...] vyviera z osoby, z toho, čo je v nej neredukovateľné, z jej *tajomstva* [...]. Je to život, ktorý si uvedomuje sám seba, keď dosiahne plnosť vyjadrenia, pričom sa dovoľáva všetkých jazykových prostriedkov“.¹

6. Literatúra teda tak či onak súvisí s tým, čo si každý z nás od života želá, pretože vstupuje do dôverného vzťahu s našou konkrétnou existenciou, s jej základnými napätiami, jej túžbami a významami.

7. Toto som sa naučil v mladosti so svojimi študentmi. V rokoch 1964 a 1965, ako 28-ročný, som bol učiteľom literatúry na jezuitskej škole v Santa Fe. Učil som posledné dva ročníky stredoškôľakov a musel som dbať na to, aby moji žiaci študovali *El Cida*. Deti ho však nemali rady. Chceli čítať Garcíu Lorcu. Tak som sa rozhodol, že sa budú doma učiť *El Cida* a na hodinách budem rozoberať autorov, ktorých mali chlapci radšej. Samozrejme, že chceli čítať súčasné literárne diela. Avšak keď čítajú knihy, ktoré ich momentálne zaujali, dostanú väčšiu chuť vo všeobecnosti na literatúru či poéziu, a potom prejdú aj k iným autorom. Napokon srdce hľadá viac a každý si v literatúre nájde svoju vlastnú cestu.² Ja napríklad milujem tragických autorov, pretože ich diela môžeme všetci prežívať akoby naše vlastné, ako vyjadrenie našich vlastných drám. Keď plačeme nad osudom literárnych hrdinov, v hĺbke duše plačeme nad sebou samými a nad svojou vlastnou prázdnotou, vlastnými nedostatkami, vlastnou osamelosťou. Samozrejme, nežiadam od vás, aby ste čítali to isté, čo ja. Každý si nájde tie knihy, ktoré ho v živote oslovia a stanú sa jeho skutočnými spoločníkmi na ceste. Nie je nič kontraproduktívnejšie ako čítať niečo z povinnosti, vynakladať značné úsilie len preto, že iní povedali, že je to nevyhnutné. Nie, musíme si vyberať knihy s otvorenosťou, údivom, flexibilitou, nechať si poradiť, ale aj úprimne sa snažiť nájsť to, čo v každom okamihu svojho života potrebujeme.

¹ R. LATOURELLE: Letteratura. In: R. LATOURELLE – R. FISICHELLA, *Dizionario di Teologia Fondamentale*, Assisi (PG) 1990, 631.

² Porov. A. SPADARO: J. M. Bergoglio, il „maestrillo“ creativo. Intervista all' alunno Jorge Milia. In: *La Civiltà Cattolica* 2014, I, s. 523 – 534.

Viera a kultúra

8. Okrem toho platí, že pre veriaceho človeka, ktorý chce úprimne nadviazať dialóg s kultúrou svojej doby – alebo jednoducho so životom konkrétnych ľudí – sa literatúra stáva nevyhnutnou. Druhý vatikánsky koncil oprávnené tvrdí, že „literatúra a umenie [...] sa usilujú *pochopiť vlastnú povahu človeka*“ a „poukázať na jeho biedy i radosti, *jeho potreby i schopnosti*“.³ Literatúra si skutočne berie príklady z každodenného života, jeho vášni a jeho reálneho diania, ako je „konanie, práca, láska, smrť a všetky tie malé veci, ktoré naplňajú život“.⁴

9. Ako môžeme preniknúť do podstaty starovekých i novodobých kultúr, ak ignorujeme, zavrhuje a/alebo zamlčujeme ich symboly, posolstvá, výtvary a rozprávania, ktorými zachytili, chceli odhaliť a pripomenúť ich najkrajšie činy a ideály, ale aj násilie, obavy a najhlbšie vášne? Ako sa môžeme prihovárať srdciam ľudí, ak ignorujeme, odsúvame alebo si nevážeme „tieto slová“, ktorými chceli vyjadriť – a prečo nie – aj odhaliť drámu svojho života a svojich citov prostredníctvom románov a básní?

10. V stretnutí s rôznymi kultúrami, v ktorých misia Cirkvi zapustila korene, dokázala bez strachu, že sa vystaví nebezpečenstvu, rozvinúť celú svoju krásu, sviežosť a novosť – často vďaka literatúre – a vytážiť to najlepšie z toho, čo našla. Takýto postoj ju oslobodil od pokušenia otupujúceho a fundamentalistického solipsizmu, ktorý spočíva v presvedčení, že len konkrétna kultúrno-historická gramatika má schopnosť vyjadriť celé bohatstvo a hĺbku evanjelia.⁵ Mnohé z prorociev skazy, ktoré sa dnes snažia rozsievať zúfalstvo, majú korene práve v takomto chápaní. Kontakt s rôznymi literárnymi a gramatickými štýlmi vždy umožňuje hlbšie chápať polyfónny charakter zjavenia bez toho, aby sme ho zredukovali alebo ochudobnili o jeho vlastné historické požiadavky či mentálne štruktúry.

11. Nie je teda náhoda, že napríklad rané kresťanstvo jasne pochopilo potrebu úzkej konfrontácie s vtedajšou klasickou kultúrou. Otec východnej cirkvi Bazil z Cézarey vo svojej *Reči k mladým*, napísanej medzi rokmi 370 a 375 a adresovanej pravdepodobne jeho synovcom, vyzdvihol hodnotu klasickej literatúry, ktorú napísali *éxothen* („tí zvonka“) – ako nazýval pohanských autorov – a to tak s ohľadom na argumentáciu, teda pre *lógoi* („rozpravy“), ktoré možno využiť v teológii a exegéze, ako aj pre samotné svedectvo v živote, teda pre *práxeis* („skutky, správanie“), na ktoré sa berie ohľad v askéze a morálke. A na záver vyzval mladých kresťanov, aby klasikov považovali za *ephódion* („viatikum“) pre svoje vzdelávanie a výchovu

³ DRUHÝ Vatikánsky koncil: pastorálna konštitúcia o Cirkvi v dnešnom svete *Gaudium et spes*, 62.

⁴ K. RAHNER: Il futuro del libro religioso. In: *Nuovi saggi II*, Roma, 1968, s. 647.

⁵ Porov. FRANTIŠEK: apoštolská exhortácia *Evangelii gaudium*, 117.

a získali z nich „úžitok pre dušu“ (IV, 8 – 9). A práve z takéhoto stretnutia kresťanskej udalosti s vtedajšou kultúrou vzniklo originálne spracovanie evanjeliového hlásania.

12. Vďaka evanjelióvemu rozlišovaniu kultúr je možné rozpoznať prítomnosť Ducha v rôznorodej ľudskej realite, to znamená, že je možné zachytiť už zasiate semeno prítomnosti Ducha v udalostiach, v citlivosti, túžbach a hlbokých pnutiach ľudských sŕdc, ako aj v sociálnych, kultúrnych a duchovných súvislostiach. Podobný prístup môžeme rozpoznať napríklad v *Skutkoch apoštolov*, kde sa spomína Pavlova prítomnosť na Areopágu (porov. *Sk* 17, 16 – 34). Keď Pavol hovorí o Bohu, tvrdí: „*Lebo v ňom žijeme, hýbeme sa a sme, ako to aj niektorí z vašich básnikov povedali: ‚Ved’ aj jeho pokolenie sme!‘*“ (*Sk* 17, 28). V tomto verši sú dva citáty: nepriamy v prvej časti, kde cituje básnika Epimenida (6. st. pred Kr.), a priamy, kde cituje *Fenomény* básnika Arata zo Sila (3. st. pred Kr.), ktorý ospevuje súhvezdia a znamenia dobrého a zlého počasia. Pavol sa tu prejavuje ako „čitateľ“ poézie a odhaľuje svoj spôsob prístupu k literárnemu textu, ktorý musí prinútiť človeka zamyslieť sa nad evanjelióvym rozlišovaním kultúr. Aténčania hovoria o ňom ako o *spermologos*, čo značí „vrana, táraj, šarlatán“ alebo doslovne „zberateľ semien“. To, čo bolo vtedy zaiste urážkou, sa paradoxne javí ako hlboká pravda. Pavol zbiera semená pohanskej poézie a prekonajúc počiatkový postoj hlbokého rozhorčenia (porov. *Sk* 17, 16), spoznáva Aténčanov ako „veľmi nábožných“ a v textoch ich klasickej literatúry vidí skutočné *preparatio evangelica*.⁶

13. Čo urobil Pavol? Pochopil, že „literatúra odкрýva priepasti nachádzajúce sa v človeku, zatiaľ čo zjavenie a následne teológia ich vyzdvihujú, aby ukázali, ako do nich Kristus prichádza, aby ich prekročil a osvetlil“⁷. Pokiaľ ide o tieto priepasti, literatúra umožňuje pastierovi „prístup k najhlbšej skutočnosti“⁸ a pomáha mu vstúpiť do plodného dialógu s kultúrou jeho doby.

Nikdy nie Kristus bez tela

14. Skôr než sa začnem venovať konkrétnym dôvodom, prečo by sa na ceste formácie budúcich kňazov treba podporiť zaoberanie sa literatúrou, dovoľte mi pripomenúť jednu myšlienku týkajúcu sa súčasnej náboženskej situácie: „Návrat k posvätnému a duchovné hľadanie, ktoré charakterizujú našu dobu, sú nejednoznačné javy. Viac než ateizmu dnes čelíme výzve adekvátne odpovedať na smäd mnohých ľudí po Bohu, aby sa ho nesnažili uhasiť

⁶ A. SPADARO: *Svolta di respiro. Spiritualità della vita contemporanea*. Milano : Vita e Pensiero, 101.

⁷ R. LATOURELLE: *Letteratura*, 633.

⁸ Sv. JÁN PAVOL II.: *List umelcom*, 6.

nezmyselnými ponukami alebo Ježišom Kristom bez tela“⁹. Naliehavá úloha ohlasovať evanjelium v našej dobe si preto od veriacich a najmä kňazov vyžaduje usilovať sa o to, aby sa každý mohol stretnúť s *Ježišom Kristom, ktorý sa stal telom, človekom, dejinnou skutočnosťou*. Všetci si musíme dať pozor, aby sme nikdy nestratili zo zreteľa „telo“ Ježiša Krista: to telo, ktoré je tvorené vášňami, emóciami, citmi, konkrétnymi príbehmi, rukami, ktoré sa dotýkajú a uzdravujú, pohľadmi, ktoré oslobodzujú a povzbudzujú, pohostinnosťou, odpustením, rozhorčením, odvahou, nebojácnosťou: jedným slovom, láskou.

15. A práve na tejto úrovni môže pravidelné čítanie literatúry spraviť budúcich kňazov a všetkých pastoračných pracovníkov ešte vnímavejšími na plné človečenstvo Pána Ježiša, v ktorom je naplno rozliate jeho božstvo. To im umožní ohlasovať evanjelium tak, aby každý, naozaj každý, mohol zakúsiť, aké pravdivé je to, čo hovorí Druhý vatikánsky koncil: „Tajomstvo človeka sa stáva naozaj jasným iba v tajomstve vteleného Slova“.¹⁰ To neznamená tajomstvo abstraktného ľudstva, ale tajomstvo tejto konkrétnej ľudskej bytosti so všetkými ranami, túžbami, spomienkami a nádejami jej života.

Veľké dobro

16. Pokiaľ ide o pragmatické hľadisko, mnohí vedci tvrdia, že zvyk čítať má v živote človeka mnoho pozitívnych účinkov: pomáha mu získať širšiu slovnú zásobu a následne rozvíja rôzne aspekty jeho inteligencie. Podnecuje tiež predstavivosť a tvorivosť. Zároveň umožňuje ľuďom, aby sa naučili bohatšie vyjadrovať vlastné príbehy. Zlepšuje tiež schopnosť sústrediť sa, znižuje úroveň kognitívneho úbytku, upokojuje stres a úzkosť.

17. Navyše nás pripravuje na pochopenie a riešenie rôznych situácií, ktoré môžu v živote nastať. Pri čítaní sa vžívame do postáv, starostí, drám, nebezpečenstiev, obáv ľudí, ktorí napokon zdolali určité životné výzvy, alebo možno počas čítania dávame postavám rady, ktoré neskôr poslúžia nám samým.

18. Chcel by som skúsiť povzbudiť k čítaniu, a preto odcitujem zopár textov známych autorov, ktorí nás niekoľkými slovami veľa naučia:

Romány v nás „v priebehu hodiny rozpútajú všetky možné pocity radosti i nešťastia, ktoré by sme v živote poznávali celé roky a z ktorých tie najintenzívnejšie by sa nám nikdy neodhalili, pretože pomalosť, s akou sa vyskytujú, nám bráni ich vnímať“.¹¹

⁹ FRANTIŠEK: apoštolská exhortácia *Evangelií gaudium*, 89.

¹⁰ DRUHÝ Vatikánsky koncil: pastorálna konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete *Gaudium et spes*, 22.

¹¹ M. PROUST: *Alla ricerca del tempo perduto*. I. *La strada di Swann*. Miláno : Mondadori, 1983, s. 104.

„Pri čítaní veľkých literárnych diel sa stávam tisíckami ľudí a zároveň ostávam sám sebou. Ako nočná obloha v gréckej poézii vidím myriadami očí, ale vždy som to ja, kto vidí. Tu, rovnako ako v náboženstve, láske, morálnom konaní a poznaní, presahujem sám seba, a predsa, keď tak konám, som viac sám sebou ako kedykoľvek predtým“.¹²

19. Mojmím zámerom však nie je venovať sa len rovine osobnej užitočnosti literatúry, ale zamyslieť sa nad najpádnejšími dôvodmi pre prebudenie lásky k čítaniu.

Počúvať niečí hlas

20. Keď rozmýšľam o literatúre, spomínam si, čo hovorieval svojim študentom veľký argentínsky spisovateľ Jorge Luis Borges:¹³ *najdôležitejšie je čítať, prísť do priameho kontaktu s literatúrou, ponoriť sa do živého textu, ktorý máme pred sebou, a nie sa upínať na určité myšlienky a kritické komentáre*. A Borges túto myšlienku objasňoval svojim študentom hovoriac, že hoci možno spočiatku budú rozumieť len málo z toho, čo čítajú, v každom prípade budú počuť „niečí hlas“. To je definícia literatúry, ktorá sa mi veľmi páči: *počúvať niečí hlas*. A nezabúdajme, aké nebezpečné je prestať počúvať hlas druhého človeka, ktorý nás vyzýva! Okamžite totiž upadneme do vnútornej izolácie, ocitneme sa v istej „duchovnej“ hluchote, ktorá negatívne ovplyvní aj náš vzťah k sebe samým a náš vzťah k Bohu, bez ohľadu na to, koľko sme toho naštudovali z teológie či psychológie.

21. Na tejto ceste, ktorá nás robí vnímavými voči tajomstvu druhých, nás literatúra učí dotýkať sa ich srdc. Ako si na tomto mieste nepripomenúť odvážne slová, ktoré 7. mája 1964 adresoval sv. Pavol VI. umelcom, a teda aj veľkým spisovateľom? Povedal: „Potrebujeme vás. Naša služba potrebuje vašu spoluprácu. Lebo, ako viete, našou službou je hlásať a sprístupňovať svet ducha – neviditeľného, nevysloviteľného, Božieho – a robiť ho zrozumiteľným, ba dojímavým. A v tejto činnosti, ktorá neviditeľný svet prenáša do prístupných, zrozumiteľných foriem, ste majstrami“.¹⁴ Pointa spočíva v tomto: úlohou veriacich, a najmä kňazov, je „dotknúť sa“ srdca súčasného človeka, aby sa pohlo a otvorilo ohlasovaniu Pána Ježiša, a v tomto ich úsilí im môže byť literatúra a poézia nenahraditeľným prínosom.

22. T. S. Eliot, básnik, ktorému kresťanský duch vďačí za literárne diela, ktoré poznačili súčasný svet, výstižne opísal modernú náboženskú krízu ako krízu rozšírenia „emocionálnej neschopnosti“.¹⁵ Vo svetle takéhoto chápania reality nie je problémom dnešnej viery

¹² C. S. LEWIS: *Letteri e lettere. Un esperimento di critica*. Miláno, 1997, s. 165.

¹³ Porov. J. L. BORGES: *Borges, Oral*. Buenos Aires, 1979, 22.

¹⁴ Sv. PAVOL VI.: *Homília na omši pre umelcov v Sixtínskej kaplnke*, 7. mája 1964.

¹⁵ T. S. ELIOT: *The Idea of a Christian Society*. Londýn, 1946, s. 30.

predovšetkým to, či sa viac alebo menej stotožňuje s doktrinálnymi výroky. Ide skôr o neschopnosť mnohých ľudí pociťovať dojatie pred Bohom, pred jeho stvorením, pred inými ľuďmi. Existuje tu teda úloha ozdraviť a rozšíriť našu citlivosť. Preto som po návrate z apoštolskej cesty do Japonska na otázku, čo sa môže Západ naučiť od Východu, odpovedal: „Myslím, že Západu chýba trocha poézie“.¹⁶

Istý druh cvičiska rozlišovania

23. Čo teda kňaz z kontaktu s literatúrou získa? Prečo je potrebné považovať čítanie významných románov za dôležitú súčasť kňazskej *paideie* a podporovať ho? Prečo je dôležité obnoviť prípravu kandidátov na kňazstvo a zaviesť do nej myšlienku o hlboknej duchovnej príbuznosti medzi kňazom a básnikom, ktorú načrtol teológ Karl Rahner?¹⁷

24. Pokúsme sa odpovedať na tieto otázky započúvaním sa do úvah tohto nemeckého teológa.¹⁸ Básnikove slová, píše Rahner, sú „plné nostalgie“, sú to „dvere otvárajúce sa do nekonečna, dvere, ktoré sa otvárajú dokorán nesmiernej rôznorodosti. Evokujú nevysloviteľné, smerujú k nevysloviteľnému“. Toto poetické slovo „smeruje k nekonečnu, ale nemôže nám toto nekonečno dať, nemôže v sebe niesť ani ukryť toho, ktorý je nekonečný“. To je v skutočnosti vlastné len Božiemu slovu a – Rahner ďalej hovorí – „preto básnické slovo vzýva Božie slovo“.¹⁹ Pre kresťanov je Boh slovom a všetky ľudské slová nesú stopy našej vnútornej túžby po Bohu, smerujú k tomuto Slovu. Možno povedať, že skutočne básnické slovo analogicky participuje na Božom slove tak, ako nám ho radikálne predstavuje *List Hebrejom* (porov. *Hebr* 4, 12 – 13).

25. Aj preto môže Karl Rahner vytvoriť krásnu paralelu medzi kňazom a básnikom: „len slovo je schopné v intímnej hĺbke uvoľniť to, čo drží v zajatí všetky nevyjadrené skutočnosti: mlčanie ich príklonu k Bohu“.²⁰

26. V literatúre ide o otázky *formy vyjadrovania a významu*. Preto je istým druhom *cvičiska rozlišovania*, ktoré cibri sapienciálne schopnosti vnútorného a vonkajšieho duchovného rozlišovania budúceho kňaza. Miestom, kde sa otvára tento prístup k vlastnej pravde, je vnútro čitateľa, ktorý je priamo zapojený do procesu čítania. Tu sa odvíja scenár osobného duchovného rozlišovania, v ktorom nebudú chýbať obavy a dokonca ani o krízy. Mnohé literárne texty môžu v skutočnosti zodpovedať ignaciánskej definícii „neútechy“.

¹⁶ Tlačová konferencia Svätého Otca počas spiatočného letu z apoštolskej cesty Jeho Svätosti Františka do Thajska a Japonska, 26. novembra 2019.

¹⁷ Porov. A. SPADARO: *La grazia della parola. Karl Rahner e la poesia*. Miláno : Jaca Book, 2006.

¹⁸ K. RAHNER: Sacerdote e poeta. In: *La fede in mezzo al mondo*. Alba, 1963, s. 131 – 173.

¹⁹ *Tamže*, s. 171.

²⁰ *Tamže*, s. 171.

27. „Neútecha sa chápe „ako zatmenie duše, zmätok v nej, náklonnosť k nízkym a zemským veciam, nepokoj vyplývajúci z rozličných pobúrení a pokušení, pohýňajúci k nedôvere, bez nádeje, bez lásky, keď sa duša cíti celkom lenivou, vlažnou, zarmútenou a akoby odlúčenou od svojho Stvoriteľa a Pána“.²¹

28. Bolesť alebo nuda, ktoré človek pri čítaní určitých textov pociťuje, nemusia byť nevyhnutne zlé alebo zbytočné. Sám Ignác z Loyoly poznamenal, že v „tých, čo kráčajú od zlého k horšiemu“, dobrý duch pôsobí tak, že vyvoláva nepokoj, rozrušenie, nespokojnosť.²² To by bola doslovná aplikácia prvého ignaciánskeho pravidla rozlišovania duchov vyhradeného pre tých, ktorí „kráčajú od ťažkého hriechu do ťažkého hriechu“. V takých osobách dobrý duch pôsobí tak, že ich „znepokojuje a spôsobuje im mravným súdom rozumu hryzenie svedomia“,²³ aby ich priviedol k dobru a kráse.

29. Čitateľ teda nie je len príjemcom akéhosi poučného posolstva, ale je osobou, aktívne nabádanou k tomu, aby vstúpila na nestabilnú pôdu, kde nie sú a priori vymedzené a oddelené hranice medzi spásou a zatratením. Akt čítania je teda ako akt „rozlišovania“, pričom čitateľ je do neho zapojený v prvej osobe ako „subjekt“ čítania a zároveň ako „objekt“ toho, čo číta. Čítaním románu alebo básnického diela čitateľ skutočne zažíva, že je „čítaný“ slovami, ktoré číta.²⁴ Podobá sa tak hráčovi na ihrisku: hrá hru, ale zároveň sa hra hrá prostredníctvom neho v tom zmysle, že je úplne zapojený do toho, čo robí.²⁵

Pozornosť a trávenie

30. Pokiaľ ide o obsah, treba uznať, že literatúra je – podľa slávneho prirovnania, ktoré vymyslel Proust²⁶ – ako „ďalekohľad“ namierený na bytosti a veci, nevyhnutný pre zaostrenie na ne z „veľkej vzdialenosti“ medzi našim vnímaním a celkom ľudskej skúsenosti, ktorú každodenný život prehľbuje. „Literatúra je ako fotografické laboratórium, v ktorom sa dajú spracovať obrazy života tak, aby odhalili svoje kontúry a nuansy. Tomu teda literatúra ‚slúži‘: aby ‚rozvíjala‘ obrazy života“,²⁷ pýtala sa nás na jeho zmysel. Stručne povedané, slúži na to, aby sme život skutočne prežívali.

²¹ Sv. IGNÁC Z LOYOLY: *Duchovné cvičenia*. Trnava : Posol BSJ, 1945, 317.

²² Porov. *tamže*, 335.

²³ *Tamže*, 314.

²⁴ Porov. K. RAHNER: Sacerdote e poeta. In: *La Fede in mezzo al mondo*, Alba, 1963, s. 141.

²⁵ Porov. A SPADARO: *La pagina che illumina. Scrittura creativa come esercizio spirituale*. Milano : Ares, 2023, s. 46 – 47.

²⁶ M. PROUST: *À la recherche du temps perdu. Le temps retrouvé*, Paris 1954, Vol. III, s. 1041.

²⁷ A. SPADARO: *La pagina che illumina...* cit. s. 14.

31. Náš bežný pohľad na svet je totiž akoby „zúžený“ a obmedzený v dôsledku tlaku, ktorý na nás vyvíjajú operatívne a bezprostredné ciele nášho konania. Aj služba v rámci kultu, pastorácie či charity sa môže stať imperatívom, ktorý upriamuje naše sily a pozornosť len na ciele, ktoré treba dosiahnuť. Avšak Ježiš nám v podobenstve o rozsievачovi pripomína, že semeno musí padnúť do hlbkej pôdy, aby časom prinieslo plody a nebolo udusené povrchnosťou alebo trnami (Mt 13, 18 – 23). Existuje teda riziko, že upadneme do istého zamerania na efektívnosť, v ktorom sa banalizuje rozlišovanie, ochudobňuje citlivosť a redukuje komplexnosť. Preto je potrebné a naliehavé čeliť tomuto nevyhnutnému zrýchľovaniu a zjednodušovaniu nášho každodenného života tým, že sa naučíme vzdialiť sa od bezprostredného, spomaliť, kontemplovať a načúvať. To sa môže udiť, keď sa človek slobodne zastaví a prečíta si knihu.

32. Je potrebné znovu nájsť také spôsoby vzťahovania sa k realite, ktoré sú pohostinné, nie strategické či zamerané priamo na výsledok, ale ktoré umožňujú vyniknúť nekonečnej hojnosti bytia. Odstup, pomalosť, sloboda – to sú charakteristické znaky prístupu k realite, ktorý práve v literatúre nachádza svoju – možno nie výlučnú, ale privilegovanú – formu vyjadrenia. Literatúra sa potom stáva akýmsi cvičiskom, kde si možno trénovať pozornosť, aby sme hľadali a skúmali pravdu o ľuďoch a situáciách ako tajomstvo bohaté na prebytok významu, ktorý sa môže len čiastočne vyjaviť pomocou kategórií, vysvetľujúcich schém či lineárnej dynamiky príčiny a následku, prostriedku a cieľa.

33. Ďalší krásny obraz objasňujúci úlohu literatúry pochádza z fyziológie ľudského organizmu, konkrétne z trávenia. Za vzor poslúžilo *ruminatio* (prežúvanie) kravy, o ktorom sa zmieňuje mních Guillaume de Saint-Thierry v 11. storočí a jezuita Jean-Joseph Surin v 17. storočí. Ten hovoril aj o „žalúdku duše“ a jezuita Michel De Certeau poukázal na opravdivú „fyziológiu tráviaceho čítania“.²⁸ Literatúra nám pomáha vyjadriť našu prítomnosť vo svete, „stráviť“ a asimilovať ho zachytením toho, čo presahuje povrch skúsenosti; slúži na interpretáciu života, rozoznávanie jeho významov a základných napätí.²⁹

Vidieť očami druhých

34. Pokiaľ ide o formu diskurzu, deje sa toto: čítaním literárneho textu sa dostávame do pozície, že „vidíme očami druhých“³⁰ a získavame širšiu perspektívu, ktorá rozširuje našu ľudskosť. To v nás aktivuje empatickú silu predstavivosti, ktorá je základným prostriedkom schopnosti stotožniť sa s pohľadom, stavom, cítením iných, bez ktorej niet solidarity, zdieľania,

²⁸ M. DE CERTEAU: *Il parlare angelico. Figure per una poetica della lingua (Secoli XVI e XVII)*. Firenze 1989, s. 139.

²⁹ Porov. A. SPADARO: *La pagina che illumina...* cit. s. 16.

³⁰ C.S. LEWIS: *Lettori e letture. Un esperimento di critica*. Milano, 1997, s. 165.

súcitú, milosrdenstva. Čítaním zisťujeme, že to, čo cítime, nie je vlastné len nám, je to univerzálne, a preto sa ani ten najopustenejší človek necíti sám.

35. Obdivuhodná rozmanitosť ľudského bytia a diachrónna a synchronná pluralita kultúr a poznania sú v literatúre vyjadrené jazykom schopným rešpektovať a vyjadriť ich rozmanitosť, ale zároveň sú pretavené do symbolickej gramatiky významov, ktorá ich robí pre nás zrozumiteľnými, nie cudzími, o ktoré sa môžeme vzájomne podeliť. Originalita literárneho slova spočíva v tom, že vyjadruje a sprostredkúva bohatstvo skúsenosti nie prostredníctvom objektivizácie v deskriptívnom zobrazení analytických poznatkov, alebo v normatívnom skúmaní kritických súdov, ale ako obsah vyjadrovacieho a interpretačného úsilia dať danej skúsenosti zmysel.

36. Pri čítaní istého príbehu si vďaka autorovmu videniu každý po svojom predstaví plač opusteného dievčaťa, starú ženu zakrývajúcu telo svojho spiaceho vnuka, odhodlanie malého podnikateľa, ktorý sa napriek všetkým ťažkostiam snaží prežiť, poníženie človeka, ktorý sa cíti všetkými kritizovaný, chlapca, pre ktorého sú sny jediným východiskom z bolesti nešťastného a drsného života. Keď uprostred týchto príbehov zachytíme stopy svojho vnútorného sveta, staneme sa citlivejšími na prežívanie iných, vystúpime zo seba, aby sme vstúpili do ich hĺbky, a o trochu lepšie dokážeme pochopiť ich boje a túžby, uvidíme realitu ich očami a nakoniec sa staneme ich spoločníkmi na ceste. Takto sa ponárame do konkrétneho i vnútorného života predavača ovocia, prostitútky, dieťaťa vyrastajúceho bez rodičov, murárovej ženy, starency, ktorá stále verí, že nájde svojho princa. A môžeme to robiť s empatiou a niekedy aj so zhovievavosťou a s pochopením.

37. Jean Cocteau napísal Jacquesovi Maritainovi: „Literatúra je nemožná, musíme sa od nej odpútať. A je zbytočné pokúšať sa z nej dostať pomocou literatúry, pretože len láska a viera nám umožňujú vyjsť zo seba samých“.³¹ Ale naozaj vychádzame zo seba, ak nás v srdci nespajújú utrpenia a radosti iných? Rád by som pripomenul, že ako kresťanovi mi nie je ľahostajné nič, čo je ľudské.

38. Okrem toho literatúra nie je relativistická, pretože nás nezavaruje hodnotových kritérií. Symbolické zobrazenie dobra a zla, pravdy a lži ako rozmerov, ktoré v literatúre nadobúdajú podobu individuálnych existencií a kolektívnych historických udalostí, morálny úsudok neneutralizuje, ale zabraňuje tomu, aby sa stal slepým alebo povrchno odsudzujúcim. „Prečo vidíš smietku v oku svojho brata, a vo vlastnom oku brvno nezbadáš?“ –pýta sa nás Ježiš (Mt 7, 3).

³¹ J. COCTEAU – J. MARITAIN: *Dialogo sulla fede*. Firenze : Passigli, 1988, s. 56. Porov. A. SPADARO, *La pagina che illumina...cit.*, s. 11 – 12.

39. A prostredníctvom prchkosti, obmedzenosti alebo krehkosti druhých máme príležitosť hlbšie sa zamyslieť nad svojimi vlastnými slabosťami. Tým, že literatúra ponúka čitateľovi široký pohľad na bohatstvo a biedu ľudskej skúsenosti, vychováva jeho chápanie k pomalosti, pokore nezjednodušovania, miernosti nepredstierania, že pomocou úsudku sme shcopní ovládať realitu a ľudskú existenciu. Rozumový úsudok je určite potrebný, ale nikdy sa nesmie zabúdať na jeho obmedzený rozsah: nikdy sa súdenie nesmie premeniť na rozsudok smrti, na vymazanie, na potlačenie ľudskosti v prospech neplodnej absolutizácie zákona.

40. Pohľad literatúry vychováva čitateľa k decentralizácii, zmyslu pre ohraničenosť, k zrieknutiu sa kognitívnej a kritickej nadvlády nad skúsenosťou. Učí ho chudobe, ktorá je zdrojom mimoriadneho bohatstva. Tým, že čitateľ uzná márnosť a hádam aj nemožnosť zredukovať tajomstvo sveta a ľudskej bytosti na antinomickú polaritu pravda/nepravda alebo správne/nesprávne, prijíma povinnosť rozumového súdenia nie ako nástroja nadvlády, ale ako pohnútky k neprestajnému načúvaniu. A tiež k ochote vstúpiť do tohto mimoriadneho bohatstva dejín, ktoré je spôsobené prítomnosťou Ducha, ktorý sa dáva aj ako Božia milosť: teda ako nepredvídateľná a nepochopiteľná udalosť, ktorá nezávisí od ľudského konania, ale nanovo definuje to ľudské ako nádej na vykúpenie.

Duchovná moc literatúry

41. Dúfam, že sa mi v týchto krátkych úvahách podarilo zdôrazniť, akú úlohu môže zohrávať literatúra pri formovaní srdca a mysle pastiera alebo budúceho pastiera vzhľadom na jeho slobodné a pokorné používanie vlastného rozumu, plodné poznávanie plurality ľudských prejavov, rozšírenie ľudskej vnímavosti a napokon veľkej duchovnej otvorenosti pre počúvanie jedného Božieho hlasu prostredníctvom mnohých hlasov.

42. V tomto zmysle literatúra pomáha čitateľovi rozbíjať modly egocentrických, falošne sebestačných, staticky konvenčných jazykov, ktoré niekedy hrozia znečistiť aj náš cirkevný diskurz a uväzniť slobodu slova. Literárne slovo je slovom, ktoré uvádza jazyk do pohybu, oslobodzuje ho a očisťuje: napokon ho otvára jeho vlastným ďalším možnostiam vyjadrovania a skúmania, robí ho pohostinným pre Božie slovo, ktoré sa udomácňuje v ľudskej reči nie vtedy, keď sa chápe ako poznanie, ktoré je už plné, definitívne a úplné, ale keď sa stáva bdelym počúvaním a čakaním na toho, ktorý prichádza, aby urobil všetko novým (porov. *Zjv* 21, 5).

43. Duchovná sila literatúry napokon pripomína základnú úlohu, ktorú Boh zveril človeku: úlohu „pomenovať“ živé bytosti a veci (porov. *Gn* 2, 19 – 20). Poslanie strážcu stvorenia, ktoré Boh zveril Adamovi, spočíva predovšetkým v rozpoznaní vlastnej reality a zmyslu existencie iných bytostí. Aj kňazovi je zverená táto pôvodná úloha „pomenovať“, dať zmysel, stať sa

nástrojom spoločenstva medzi stvorením a vteleným Slovom a jeho mocou osvetľovať každý aspekt ľudského bytia.

44. Príbuznosť medzi kňazom a básnikom sa tak prejavuje v tomto tajomnom a nerozlučiteľnom sviatostnom spojení medzi božským a ľudským slovom, ktoré vedie k službe plnej načúvania a súcitu, ku charizme, ktorá sa stáva zodpovednosťou, k vízii pravdy a dobra, ktoré sa odhaľuje ako krása. Nemožno nepočuť slová, ktoré nám zanechal básnik Paul Celan: „Kto sa skutočne učí vidieť, približuje sa k neviditeľnému“³².

Dané v Ríme, pri sv. Jánovi v Lateráne, 17. júla 2024, v dvanástom roku môjho pontifikátu.

FRANTIŠEK

³² P. CELAN, *Microliti*. Milano, 2020, 101.